

Experiment komunizmu zostal nevyhodnotený Spoločnosť v bezvedomí

Ladislav Kováč

Súčasná spoločnosť sa niekedy označuje ako informačná spoločnosť. Hovorí sa, že ľudia sme denne zaplavovaní ohromným množstvom informácií. Nie je tomu tak. Topíme sa v dátach, nie v informáciách. Je to nebezpečný stav: relevantných informácií, a teda relevantného poznania, má ľudstvo málo.

V skutočnosti iba prírodné vedy a technika oplývajú informáciami a znalosťami. Ale špecifickými. Ony sú zdrojom neustálych technických inovácií, ktoré sú príčinou veľkej rýchlosti globálnej ekonomickej (a vojenskej) súťaže. Inštrumentálne znalosti ľudstva, schopnosť zhotovovať zložité artefakty a možnosti zasahovať do sveta a meniť ho, exponenciálne prirastajú. Máme veľa informácií, hodne poznatkov, ako robiť skvelé mašiny...

...ale pritom tomu najdôležitejšiemu, ľudskému správaniu a dynamike spoločnosti málo rozumieme.

Najnovšie vedecké prístroje vo fyzike a biológii dokážu dnes v jedinom experimente nazhromaždiť nepredstaviteľne veľa údajov. Preto sa zrodil nový spôsob výskumu. Kým dosiaľ pokrok prírodných vied spočíval najmä v robení experimentov, dnes k nemu stále viac prispieva aj dolovanie v dátach (*data-driven research*): až stávaním správnych otázok a triedením, výberom a analýzou sa z neprehľadného množstva dát stávajú informácie...

...aby sa, pokiaľ možno okamžite, technicky (a teda aj politicky) využili. O širšie porozumenie, o vedomie, čo sa to vlastne so svetom deje, až tak nejde. Ide o možnosť účinne a efektne konať. (A tiež, dodajme pre úplnosť, o vytváranie stále početnejších zdrojov zábavy A čo najvzrušujúcejšej.)

Karl Jaspers raz napísal, že vesmír bez vedomia je vesmír bezvedomí. To isté možno povedať o spoločnosti. Spoločnosť, ktorá iba koná (a iba sa baví), ktorá spočíva iba na inštrumentálnych poznatkoch, ktorá ale nereflektuje svet, je v bezvedomí.

Kto je vedomím spoločnosti? Intelektuáli. Paul Johnson svojou knihou „Intelektuáli“ sa nešťastne zaslúžil o to, aby označenie intelektuál znelo (aj u nás) temer ako výsmech, ako pohana. Ak sa ale vzdelaní ľudia nebudú pokúšať interpretovať svet, premieňať údaje o ňom na zmysluplné a relevantné informácie a tieto odovzdávať verejnosti, kto iný to môže robiť? Politici, pri všetkej moci ktorú majú, určite nie.

Čo bol komunizmus?

Komunizmus ako zámer bol výtvorom intelektuálov. Nebol náhodou dejín. Nebolo to zemetrasenie, ani chorobná nákaza. Bol to logický produkt, v istom zmysle vyvrcholenie, európskeho myslenia. Bol prejavom sebavedomia individuálneho Rozumu na rozhraní 18. a 19. storočia: Keď vedecké poznanie umožňovalo predvídať pohyby planét, zmontovávať užitočné mašiny, prečo by nemalo umožňovať predvídať spoločné procesy a budovať spoločenské zariadenia podľa racionálneho projektu?

Komunizmus neostal teóriou, ako napríklad Platónova politická utópia. Stal sa praxou. Stal sa experimentom „vedeckého riadenia“ spoločnosti. Experiment nevyšiel. Zlyhal. Tým ale boli vyvrátené základné hypotézy o človeku a spoločnosti, na ktorých bol postavený. Ukázalo sa, ako často predtým, že ak intelektuáli majú len málo znalostí, nemôžu vymyslieť nič iné než mytológiu. Draho ľudstvo za tento experiment zaplatilo: vyžiadalo si sto miliónov ľudských obetí. A priniesol nezmerateľné množstvo ľudského utrpenia.

Pokiaľ ide o obeť na ľudských životoch, mohli by niektorí argumentovať: K tým došlo v „divokých“ krajinách, v Kambodži, Číne, Rusku. U nás bol komunizmus „humánny“. Lenže výkon, ktorým sa u nás vyznamenal, je tak isto otrasný. Je dobre, že sa tieto čísla v týchto dňoch častejšie pripomínajú. Myslím si, že by sa ich mali naspamäť učiť deti na školách. Mali by byť súčasťou katechizmu demokracie. V komunistickom Československu bolo 234 osôb popravených z politických dôvodov, 4 tisíc stratilo životy v pracovných táborech a väzeniach, 300 zomrelo vo vyšetrovacej väzbe, 176 bolo zastrelených pri pokuse o útek na západ, 88 zahynulo v ostatných drôtoch nabitých elektrinou. 280 tisíc ľudí bolo uväznených z politických príčin, 80 tisíc poslané do táborov nútených prác bez rozsudku, 244 tisíc emigrovalo, 300 tisíc bolo perzekvovaných v práci alebo štúdiách, 281 bolo odvečených do Sovietskeho zväzu, 60 tisíc mužov bolo odsúdených k výkonu vojenskej služby v „pracovno-technických práporoch“ (PTP), 1 500 mníchov a mníšok bolo internovaných a mnohí z nich uväznení. Po čistkách po roku 1968 predčasne zomierali také počty mužov, postihnutých v zamestnaní a tým vystavených ťažkým frustráciám a stresu, že sa to až odrazilo v demografickej tabuľke.

Komunizmus, len čo uchopil politickú moc, sa zmocnil aj kapitálu, ľudského, ekonomického, sociálneho. A keď ho do dna vyčerpал, sám od seba uhynul. Zanechal po sebe nesmierny vnútorný dlh: poškodená krajina, nekvalitné budovy fabrík, škôl, nemocníc a sídlisk, chátrajúca cestná a železničná infraštruktúra, za to všetko bude treba zaplatiť. (Aký veľký je vnútorný dlh, dá sa súdiť podľa toho, koľko stojí regenerácia bývalej NDR: od zbúrania berlínskeho múru v r. 1989 každým rokom pretieklo zo západného do východného Nemecka sto miliárd mariek, dnes je to už hodne vyše bilióna, a k ekonomickému vyrovnaniu stále nedošlo.) Znivočil sa sociálny kapitál. Nešváry postkomunistických krajín, nerešpektovanie a porušovanie práva, rozkrádanie, všadeprítomná korupcia, úpadok nie iba mravov, ale aj slušného správania sú výrazom straty kapitálu, ktorého znovunadobudnutie bude trvať desaťročia.

Intelektuálny škandál

Nerobme si ilúzie: naše zotavovanie sa z komunizmu nebude lacnejšie, ako v Nemecku. A bude bolieť, tak ako doteraz. Ba skôr viac. Nostalgia za komunizmom, čo pociťujú nezamestnaní robotníci, družstevní roľníci, penzisti je pochopiteľná: ťažko k nim preniká poznanie, že ich spôsob života za komunizmu bol životom na dlh, na úkor budúcnosti ich samých a ich potomkov. Nemožno sa čudovať nostalгии komunistických aparatčikov, či už v rodnej strane ostali alebo ju vymenili za inú. Ba ani ich potomkom nie. Často sa mi v mysli vracia obraz televíznej besedy pred niekoľkými rokmi. Hovorilo sa v nej o potrebe analyzovať činy, prečiny a zločiny komunizmu. Účastníčkou besedy bolo mladé dievča, dcéra bývalého a súčasného aparatčika. Rozčuľovala sa, ako sa nepravdivo hovorí o tisíckach obetí komunizmu. Opravil som ju: neboli to tisícky, ale milióny. „Dokonca!“ – vykrikla ironicky a líčka sa jej zaliali rumencom spravodlivého hnevu...

Nemožno však tolerovať slepotu vzdelaných ľudí. Tým menej, ak sú to ľudia od vedy. A navyše ak kombinujú zaslepenosť s demagógiou. Nejde o popieranie práva na akýkoľvek pohľad na skutočnosť. Nemožno však neprotestovať proti ignorovaniu či zapieraniu faktov, čo takmer oči kolú. Experimentálni výskumníci máme s pokusmi svoje skúsenosti: väčšina

z tých, čo robíme v laboratóriách, sa nám nezdarí. Nie sú však zbytočné, ak ich správne vyhodnotíme – vyvrátili chybné hypotézy, ukázali smery, ktoré viac skúšať netreba. Čo sú potom tí z našich kolegov, čo tak nerobia a nezdarené pokusy bezhlavo opakujú? Ignoranti. Dnes už možno nie je produktívne rozlišovať, ktorí z nás sa komunistickým experimentom nadchýnali, ktorí z neho oportúnne ťažili a ktorí vopred vedeli, že musí zle dopadnúť. Či chcel alebo nie, komunizmus sa stal zločinným. Ako potom nazvať tých, čo sa ku komunistickému dedičstvu naďalej hlásia?

Je šírenie komunizmu protizákonné a politicky nebezpečné? Je na právnikoch a politikoch, aby rozhodli. (Neargumentujme však ústavou Slovenskej republiky. Zošili ju horúcou ihlou ľudia, čo nielen že boli členmi komunistickej strany, ale aj jej poprednými funkcionármi.) Z hľadiska stavu vedeckých poznatkov na počiatku 21. storočia obhajovanie a znovupresadzovanie komunizmu treba kvalifikovať ináč. Je to intelektuálny škandál. O to väčší, ak takéto konanie prizerajúci sa intelektuáli zľahčujú, alebo k nemu mlčia. V krajine, kde milióny ľudí poslúžili komunizmu ako pokusné morčatá, je to aj škandál morálny.

„Demokracia je najhorší politický systém...“

...okrem všetkých ostatných, ktoré sú ešte horšie“. Táto veta, v rôznych obmenách, sa zvykne pripisovať Winstonovi Churchillovi. Demokracie nie je kráľovstvo božie na zemi. Od ideálneho sveta, aký si vysníval komunizmus, má ďaleko. Nie je ani dobrá, ani spravodlivá. Nevznikla ako ľudský projekt, je habkajúcim výtvorom dejín – verne odráža doterajší stav poznania spoločnosti: vieme pramálo. Zo všetkých možných usporiadaní zapričiňuje však asi najmenej ľudského utrpenia. Ja zatiaľ jediný politický systém, ktorý funguje bez toho, aby degeneroval. Ba vie sa učiť z vlastných chýb a tým sa vylepšovať. Vynucuje si výmenu ľudí pri moci. To je rozhodujúce, pretože moc je nemoc: trvalo držaná moc dokáže pokaziť aj najdokonalejšieho človeka.

Demokracia a trh sú ako jednovaječné dvojčičky. Majú genetickú vadu, ktorá sa môže ukázať fatálnou: sú krátkozraké, nedokážu vidieť ďaleko dopredu. Formuje ich iba prítomnosť, okamžitý záujem, akceptovanie toho, čo si želá v prítomnej dobe väčšina. Pre túto krátkozrakosť, kombinovanú s naivnou sebaistotou, tolerovala demokracia v 20. storočí ideológie, čo sa netajili tým, že ju chcú zničiť, fašizmus, nacizmus a komunizmus – až ju v mnohých krajinách skutočne aj zničili. Nezabudnime: niekde, napríklad aj v Československu, zničili demokratickou cestou. Pre túto krátkozrakosť tlačí trh ekonomiku do stále väčšej efektívnosti a vedu, úsilie o porozumenie svetu, stále viac premieňa na technovedu – slúžku techniky. To trh a demokracia, ruka v ruke, importovali od konca druhej svetovej vojny do západných demokratických štátov tisícky ľudí z Tretieho sveta ako lacnú pracovnú silu, bez toho, aby zvažovali dlhodobé dôsledky. A ako by ešte aj teraz neboli schopné rozpoznať, že cudzie kultúry, nekompatibilné s európskou, čo títo imigranti – dnes sa ich počty rátajú v miliónoch – so sebou priniesli, sú dnes tikajúcimi bombami. Trh a demokracia vari stále ešte nevidia, že nerovnováha Severu a Juhu bude viesť k novým, oveľa väčším, nechceným a násilným, imigračným tlakom. Vo svojich dôsledkoch podstatne nebezpečnejším, než je to, čo sú dnes schopní vykonať skupinky teroristov. Preventívne vojny, hoci sa zásluhou technovedy stali technicky temer dokonalými a „bezbolestnými“, ktorými chcú demokratickí politici „vyriešiť“ problém terorizmu, sú najlepším vyjadrením tejto krátkozrakosti.

Poézia po Osvienčime, veda po gulagoch

Keď sa po druhej svetovej vojne odhalili zločiny nacizmu, vyhlásil filozof Theodor Adorno, že písať po Osvienčime poéziou starým spôsobom je barbarstvo. Spisovateľ Primo Levi, ktorý mal svoju osobnú skúsenosť s Osvienčimom, Adornov výrok neskôr

preformuloval: Po Osvienčime nemožno robiť poéziu ináč než stále hovoriť o Osvienčime. Dnes, po skúsenosti s ďalším totalitarizmom, možno oba tvrdenia parafrázovať: Po ruských gulagoch, po čínskych Lao-kay (ale aj, aby sme zostali doma, po utrpení, čo spôsobil komunizmus v Československu) veda by mala byť iná ako predtým. Veľké množstvo údajov, čo tento experiment vygeneroval, netreba nechať utopiť v hromade iných, nových, senzačných dát. Na základe výsledkov nezdareného experimentu pohľad na človeka a spoločnosť treba v základoch premeniť. Lekcia, čo komunizmus poskytol, je lekciou pre celý svet. Zdá sa mi, že je dnes zvlášť aktuálna pre Ameriku, pre jej politikov i jej intelektuálov. A pre vedcov.

Veda nie je chotár, na ktorom si každá disciplína obrába svoje políčko. Všetky vedné disciplíny majú jediné, spoločné pole: sledujú to isté, pochopiť svet tak, aby sa v ňom minimalizovalo ľudské utrpenie – len zorný uhol každej jednej z nich je iný. Preto analýza komunizmu nie je len vecou historiografie, politológie a či psychológie. Je výzvou aj pre prírodné vedy. Ak sa intelektuáli často mýlili, ak majú svoj podiel na komunizme, bolo to tým, že mali priveľké ambície a primálo vedeli. Je asi dobre, že tí, čo diletantsky pomohli na svet nacizmu či komunizmu, si viac neveria a radšej stíchli. Dnes však aj ľudia od vedy by mali byť intelektuálmi, mali by početne rozšíriť, ale aj zdisciplinovať, spoločenstvá intelektuálov. Ak demokratické krajiny, ukolísané svojimi úspechmi v technike a ekonomike, ostanú v bezvedomí konzumu, inštrumentalizácie a bezduchej zábavy, ak najlepšie mozgy vedcov sa budú iba okúzlene venovať analýze dát čo produkujú ich výkonné mašiny a pritom podceňovať alebo ignorovať dáta, čo generuje sociálna dynamika, smršť starých a nových mytológií, ktorá sa ženie svetom, demokratické krajiny zničí.

Ostávame nepoučiteľní?